

Izrael története: valóság vagy koholmány?

Gerd Lüdemann

Teológusok fújta ködfelhő

A konfirmációs oktatáson megtanultam, hogy a Jézusra vonatkozó jövődölések könyveként becsljem az Ószövetséget. Még ma is fülemben csengenek azok a messiási jövődölések, amelyeket nagypénteken és karácsonykor felolvastak a szószékről vagy az oltártól: „Valóban ő hordozta betegségeinket, és magára vette fájdalmainkat...”; „Íme, egy szűz fogant, és fiút fog szülni, akit Immánuelnek nevez majd.”

Mindazonáltal nagyot csalódtam, amikor teológiai tanulmányaim első szemeszterében megtanultam: az ószövetségi iratok szerzőinek szeme előtt egyetlen esetben sem álltak ott azok a személyek és történések, akikre és amelyekre az Újszövetség szerzői szerint gondoltak. Ennélfogva pusztá önkény, hogy az egyház Krisztusra vonatkoztatja az Ószövetség szövegében forgó részeit. Miután ily módon ettem a történelmi ismeretek fájáról, kiűzettem a konfirmandusok hitének paradicsomából.

Noha ma már egyetlen akadémiai teológus sem képviseli azt a nézetet, hogy az Ószövetség jövődölései az előrejelzések értelmében véve Krisztust tartanák szemük előtt, néhány tudományos szentírás-magyarázó még mindig Krisztusra vonatkozó ígéreteként olvas olyan részleteket, mint például az *Isten szenvedő szolgájáról szóló énekek*. Az egyházi gyakorlat kedvez nekik, mert ez a gyakorlat elsősorban és többnyire kritikátlan. Mindez azonban vétség a történelmi kutatás eredményeivel szemben, és ezért az intellektuális becstelenség megnyilvánulása.

Annak az oka, amiért az Ószövetséggel foglalkozom, ugyanaz, mint amiért az Újszövetség megismerésén fáradozom, nevezetesen az a kérdés, hogy vajon minden úgy ment-e végbe, ahogyan ott áll. Ez a kérdés azonban végső soron az élet értelmének vallási indítékú kereséséből fakad. Tudni akarom, honnan jövök és hová megyek, és szeretném, ha ráhagyatkozhatnék annak a hitnek az alapjaira, amelyben felnőttem.

A hitről való megbizonyosodás érdekében az egyházi hagyomány általánosságban Isten tetteire utal, amelyekről állítólag szó van a Bibliában. Tény, hogy az Ószövetség jelentős részben történelemkönyv, s az újszövetségi evangéliumok éppígy hitelesen akarnak beszámolni Jézusról.

Mármost a történelmi állítások, még ha Istennel kapcsolják is össze őket – például: „Isten kivezette Izraelt Egyiptomból” –, nyitva állnak a tudományos felülvizsgálat számára. Ami a Kivonulást illeti, félreérthetetlenül ki kell mondanunk: Izrael nem vonult ki Egyiptomból. Kicsit részletezve: Az Ószövetség történet-kritikai kutatása sok ellentmondást és számos másodlagos forrásréteget mutatott ki, de a Szentírás első könyveinek arról az Izraelről alkotott ideális képét, amelyet Jahve isten saját népévé tett, lényegében hitelesnek ismerte el. Így aztán Mózes szerepe a Tízparancsolat átvételében és az Ígélet Földjének elfoglalása minden részletkritika ellenére sokáig történelmileg érintetlen maradt. Fordult azonban a kocka, amikor felismerték, hogy az államiság (Kr. e. 1000) előtti Izraelről rajzolt bibliai kép az államiság utáni kor (a Kr. e. 6. századtól) teológiai fikciójából ered.

A kifinomult szövegelemzésekkel párosult archeológiai kutatások hamar sikerre vezették ezt az új tájékozódást. Csak most vált nyilvánvalóvá: Izrael legrégebbi említése – nevezetesen Merneptah fáraó sztéláján, amelyet ő Kr. e. 1208-ban állíttatott fel – erős érv az eddig érvényben volt bibliai történelemképpel szemben. Mivel a felirat olyan emberek csoportjaként említi Izraelt, akik nyilvánvalóan már hosszabb ideje megtelepedtek Palesztinában, ellentmond a tizenkét törzsben egyesült Izrael ószövetségi képének, mintha az – a bibliai kronológia értelmében – ugyanebben az időben, kívülről hatolt volna be Kánaán földjére. Mindebből különös módon az következik, hogy az izraeliták eredetileg maguk is kánaániak voltak.

Utalva arra, hogy Mózes a Sínai-hegyen kapta a Tízparancsolatot, a régebbi kutatás úgy vélte, hogy Jahve tisztelete mindig csak amaz Első Parancsolattal együtt létezett, amely nem vitatja ugyan más istenek létét, de Jahve kizárólagos tiszteletét parancsolja meg. Időközben azonban másféle egyetértés alakult ki: A Jahve-hit kezdetén nem állt ott Jahve kizárólagossági igénye, az az Első Parancsolat folytatásaként megfogalmazott állítás pedig még kevésbé, hogy Jahvén kívül egyáltalán nem léteznek más istenek. Leleményes koponyák csak Júda Kr. e. 587-es bukása után eszelték ki az Első Parancsolatot, amikor a nép sorsát értelmezték. Mottójuk ez volt: Mivel Izrael idegen isteneknek szolgált, nem pedig kizárólag Jahvének, be kellett következnie a katasztrófának.

A keresztény szentírás-magyarázók különféleképpen reagálnak erre az egyértelmű történelmi tényállásra. Egyesek azt mondják: a kinyilatkoztatás igazságát vagy a hitvallás állításait sem igazolni, sem cáfolni nem lehet történelmi alapon, függetlenül attól, milyen mércét alkalmazunk. Mások úgy vélik: a történelem és a hit viszonyában két önálló, egymást kiegészítő képpel van dolgunk, s ez nyereség, megkettőzés, nem veszteség, rombolás.

Mégis legkésőbb ezen a ponton jön létre a keresztény hit dilemmája. Ha ugyanis az Ószövetség történelmi könyveinek történelmi kerete fiktív, és a bibliai Izrael, sőt maga Jahve mint kizárólagos isten esetében teológiai konstrukciónak van szó, akkor tökéletesen kiüresedik Izrael korai bibliai története, és ezzel Jézus Krisztus előtörténete is. Mindkettő köddé válik.

Nekem úgy tűnik: az egyházi hitvallásnak az az alapbaja, hogy a történelemhez köti a hitet, s ez annál is inkább baj, mivel – amint ez világossá vált – mind az ószövetségi, mind az újszövetségi történelem tiszta fikció. Az okos hit ezért tanulni fog az egyház és teológusai kétezer éves történetéből: Nem mered a halott múltra, és leveti a fikció bilincseit; inkább fáradhatatlanul érdeklődik Isten iránt, aki az ember mennyei hazája.

Válasz Gerd Lüdemann-nak

Manfred Görg

A remény és a hit tanúsága

A legtöbb régi biblia magyarázóval együtt osztom azt a tapasztalatot, hogy a bibliai iratok látszólag biztos történelmi alapjainak fokozatos relativizálása súlyos teherré vált abból a szempontból, hogy problémátlanul beszélhessünk az „üdvörténetről”. Ez egyaránt érvényes a héber-arám „Ószövetségre” és annak görög fordítására, az ún. Septuagintára („Hetvenes fordítás”), valamint ezek kommentárjaira az „Újszövetség” írásai-ban. Még ha megengedjük is, hogy Istennek az emberrel járt útja bonyolult, és hiányzik annak áttetszősége, akkor sem könnyű valamiféle rejtett, az ember üdvösségére irányuló, előrehaladó mozgást kimutatni Izrael és a zsidóság bibliai szövegeiben, olyan tendenciát, amelyhez törésmentesen, sőt közvetlen következetességgel hozzá lehetne kapcsolni Jézus üzenetének hagyományait és értelmezéseit.

Továbbá az Újszövetségben leírt események és szavak nem egyszerűen az ószövetségi „ígéreték” beteljesedésének végérvényes történetét ábrázolják: a végső történések még hátravannak. Ezért helyesebb, ha „az üdvösséggel kapcsolatos várakozások hitben feltételezett történetéről” beszélünk, nem pedig egy „felülről jövő”, tökéletesen tárgyasítható „üdvörténetről”, amely Izraellel kezdődött, és Jézus Krisztussal érte el csúcspontját.

Ami az „ószövetségi” hagyományokat illeti, különösen annak a kornak az ismételt rekonstrukciós kísérletei váltak hiteltelenné, amikor Izrael „ősatyái” (Ábrahám és rokonai) a Szentföldön éltek, valamint az ún. exodus, az egyiptomi kivonulás rekonstrukciós kísérletei, mivel az eltérő eredetű bibliai szövegek nem alkotnak zárt képet, és ráadásul az Izrael környezetéből származó tanúságok nem nyújtanak kimerítő igazolást ahhoz, hogy itt minden tekintetben egybehangzó terület lehessen meghatározni.

Annak, hogy az „üdvörténet” kifejezéssel lehessen operálni, kétségtelenül az lehet a legnagyobb akadály, hogy a korai Izrael még nem vallotta szigorúan az egyistenhitet, hanem inkább úgy tudta, hogy egy domináns törzsi isten vezérli, tehát nem zárta ki további istenségek létét, nem is szólva a más törzsek és népek istenein gyakorolt kritikáról, úgyhogy csak a fogság utáni zsidóság kezdetétől (Kr. e. 520 körül) lehet szó „dogmatikus monoteizmusról”. Ha tehát a bibliai iratok a maguk végső kánoni alakjában ténylegesen az atyák Istenének és

Mózes Istenének azonosságáról és kizárólagosságáról beszélnek, akkor egy pozitivistá módon gondolkodó ember számára valóban kézenfekvő lehet, hogy úgy lássa: Izrael, a zsidóság és a kereszténység hite „fikción” alapul. Mindazonáltal a szemita csoportok egyiptomi – hikszoszok korabeli – jelenlétével, vagy az Egyiptom és Palesztina közötti – mindenekelőtt az Új Birodalom idején és Egyiptom késői szakaszában lejátszódott – összeütközésekkel kapcsolatos, jelenleg elérhető adatok még mindig olyan informatívak, hogy változatlanul jó okunk van azoknak a szabadulási tapasztalatoknak a feltételezésére, amelyekről a bibliai hagyományok sokszoros töréssel és összevonással beszélnek.

Itt nem kell fundamentalista mércét alkalmazni ahhoz, hogy felelősséggel megállapíthassuk a bibliai és a Biblián kívüli leletek összeegyeztethetőségét. Amíg fennáll a bibliai alap-tapasztalatok és a Biblián kívüli adottságok összeillesztésének lehetősége, addig nem kellene pusztán „fikciókról” beszélni.

Ezenkívül Izrael és utódainak reflexiói maguk sem fikciók, az „emlékezéstörténet” önmagában véve vitathatatlanul tény, mivel Izrael végső soron nem pusztán történetileg igazolható adatok tanulmányozásából meríti identitását, hanem abból, hogy aktuálisan és maradandóan megéli a maga sajátosságát, nevezetesen egyedülálló sorsközösségét. Ez a tudat minden látszat szerint már abban a korban megjelenik, amelyről legkésőbb épp a Merneptah fáraó idejéből (kb. Kr. e. 1210) származó „izraelstélé” ad minden gyanún felül álló külső bizonyosságot. Ott az áll Izraelről: „Izrael paragon fekszik, nincs már magva.”

Ez a képszerű, sőt mitológiai jellegű nyelvezet nem mond mást, mint azt, hogy Izraelt úgy szölván „halott-nak nyilvánították”. A halottnak nyilvánítottak azonban hosszabb ideig élnek. „Izrael” nagysága nyilvánvalóan elsősorban abból az ellenállásból nő ki, amelyet az őt mindenünnen körülvevő és létjogosultságát megkérdőjelező, látszólagos fölény szemben tanúsít.

Tény, hogy a történelemben lépésről kezdve Izrael újból és újból kénytelen volt felvenni a harcot a róla terjesztett halálhírről, és abba az utópiába kapaszkodott, hogy – tekintettel a folyamatos fenyegetettségre – mégis csak lennie kell valamiféle túlélés-

nek. Izrael számára elsőrangú szükségletté vált, és mindig is az volt, hogy olyan közösségként fogja fel önmagát, amelynek van esélye a jövőre, s hogy a biztos lakhely reménye támogassa ezt az önértelmezést. Ennek értelmében a maga Izrael által is épp elég gyakran megkérdőjelezett és ellopott igazodás a korokon át tartó isteni vezetéshez nem „fikció”, nem a nem létező valóság színlelése, hanem kézenfekvően közvetíthető kifejeződése egy életmentő utópiának és túlélési stratégiának.

Ezt az alapvető tanúságtételt Izrael egy olyan Isten elképzeléséhez köthette, aki mindig életet teremt és ad. Ugy érzi, hogy megalapozott lét nem lehetséges a külső és belső – egy fölérendelt és kísérő fórum által megkövetelt és támogatott – igazságosságba vetett hit nélkül. Annak az Istennek a megvallása, aki kivetíti Izraelt az elnyomásból, nem más, mint mindig újabb metaforákba öntött kifejezése egy olyan Istenbe vetett hitnek, aki alapvetően megmentő és szabadító Isten. A pászah (pászka, húsvét) évenként ismétlődő központi ünnepe figyelmen kívül hagyhatatlan tanúsága ennek a meggyőződésnek.

A korai Izrael önmagáról tett tanúsága – amelyet a Második Templom fogság utáni zsidósága magáévá tett és továbbvitt – folytatásra talált az Újszövetség okmányai-ban is. Magának a zsidó reformernek, Jézusnak az áthagyományozott fellépése, valamint a feltámadásáról és felmagasztalásáról szóló mitológiai beszédbe foglalt hit abban, hogy az embernek van jövője Istennél, szintén annak a tanúsága, hogy „odaköti magukat” egy őseredeti igazságosság garantálójához, és ahhoz az átfogó, minden határon átlépő szeretethez, amely legyőz minden félelmet, sőt még a halál rettenetét is. Az ebben a hitben felismert és kifejezhető utópiában hamis tények színlelése nélküli, megalapozott bizonyosság rejlik, amely egyúttal a pozitivistá érdekekhez való ragaszkodás nélkül is megvan, és nem csupán a krisztushívó emberek tulajdonképpeni szabadságát alapozza meg.

Ráadásul azon a bázison, hogy minden, látszólag megoldhatatlan problémát rábízzunk a teremtő Istenre, olyan vallásközi hit lehetséges, amelyet egy megvilágosult értelemmel élt élet határoz meg, és amelyet bátorító higgadtság hat át. A keresztény egyház ezt is megtanulhatja már az „Ószövetségtől” és annak prófétáitól.

Forrás: Publik-Forum, 2006/21